

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Георги Шопов, член на научното жури за защита на дисертация за образователна и научна степен “доктор” по професионално направление 3.4 „Социални дейности (история на социалната работа)“

Докторант: Александър Христов Христов.

Дисертационен труд: „Системи и модели за социална защита в България (1944 - 1989)“.

Процедура: Докторантура в катедра „Социална работа“ във Факултета по педагогика на Софийския Университет „Св. Кл. Охридски“. Дисертацията е насочена за защита от катедрата.

Научното жури е определено от Факултетния съвет на Факултета по педагогика на Софийския Университет „Св. Кл. Охридски“ – протокол № 5/17.12.2019 г. и е назначено със заповед на Ректора на СУ № РД 38-732/20.12.2019 година.

Научни резултати, приноси и качества на дисертационния труд „Системи и модели за социална защита в България (1944 - 1989)“:

Първо, дисертацията е може би единственото засега по-цялостно проучване в ретроспективен план, което проследява и систематизира промените в двете основни подсистеми на българската система за социална защита (ССЗ) – социалното осигуряване (СО) и социалното (общественото) подпомагане (СП). Това произтича от научната насоченост, широк обхват и значимост на избраната тема: изследване на историята на развитието на българската система за социална защита (ССЗ) през периода след 9 септември 1944 г. до края на 1989 г.

Второ, силно впечатлява успешната изследователска работа на дисертанта с множество първични нормативни документи относно устройството на българската ССЗ и промените в нейните параметри през годините. В много голяма степен дисертационният труд на колежата Христов е базиран на резултати от собствени задълбочени проучвания на над 150 закони, укази, постановления, правилници, заповеди, уреждащи функционирането на ССЗ през изследвания период. Наред с това са използвани постановки и резултати от изследвания на редица български и чуждестранни автори. Прави впечатление сполучливото онагледяване на изложението чрез множество схеми и фигури на институционалните рамки на СО и СП през различни години.

Трето, дисертационният труд има необходимите приносни моменти с научен характер, по-конкретно:

- Провеждането на обхванат историко-аналитичен преглед на ССЗ в областта на СО и СП през изследвания период.

- Обогаляване на научното познание, изразяващо се в хронологично систематизиране на промените главно в институционалната рамка (разбирана като закони, подзаконови нормативни актове, институции и институционално взаимодействие) на СО и СП.
- Обогаляване на научното познание относно някои специфични форми и механизми, прилагани в българската ССЗ през социалистическия период (по отношение на безработни, на младежи, на лишаване от пенсионни права).

Четвърто, съдържанието, научните резултати и приноси в дисертацията показват, че авторът притежава професионалните качества да организира и осъществява самостоятелно научно изследване, чието развитие е една от целите на всяка докторантура.

Пето, налице са изискваните научни публикации, чрез които резултати от дисертационния труд са получили научно признание и публичност.

Наред с тези **много сериозни постижения и силни страни**, към дисертационния труд имам следните **коментари**, които биха могли да бъдат и предмет на защитата:

1. Не намирам основания за авторската претенция за заявения принос „чрез сравнителен анализ и съпоставяне със съвременните социално защитни системи, да се изведат определени насоки и тенденции, чрез които да може да се надгради съществуващата в момента социално защитна система“. Като се остави настрана недобрата формулировка, в дисертацията няма съпоставки и експлицитно изведени насоки за надграждане на настоящата ССЗ. Посочването на такива насоки въз основа на историческите уроци от анализа би било наистина много ценен принос, но това би изисквало реферирание към характеристики на съвременното СО и СП, а то по презумпция (и правилно) е останало извън предмета на изследване.
2. Авторът е пропуснал да даде **експлицитни** определения на някои ключови понятия, с които борави, като напр.: система за социална защита и нейното структуриране; СО и СП; „контрибутивни и неконтрибутивни престации“, различието (ако има такова) на „престациите“ от „ресурси под формата на социални услуги и помощ“ и пр.

Тази слабост – независимо от положените добросъвестни усилия за даване на собствено виждане относно ползваната терминология (с.23 и сл. от дисертацията), особено проличава в предлаганата на с.22 дефиниция, в която „социална“ и „осигурителна“ защита се използват като синоними/взаимнозаменяеми понятия, а „отделният индивид“ (изглежда) не се третира като „член на обществото“. По такъв начин, според мен, предлаганата дефиниция не спазва съдържанието на термините, предлагано малко по-долу, където ясно се посочва, че „терминът (социална защита, б.м. – Г.Ш.) ще се използва за обозначаване на съвкупността от всички насоки и действия, които държавата (централната власт) и партийно управление на

страната прилагат не само чрез осигурителните системи (к.м. – Г.Ш.; неясно защо обаче, при почти пълно одържавяване на социалистическата осигурителна система, тук се употребява множествено число), но и всички социално защитни (палиативни) действия по отношение на няколко групи лица и семейства“ - при „социално подпомагане“, „трудоспособни при безработица“, „социално включване“ (какво обаче тук се разбира под „задоволяване на социално битови условия за живот“, б.м.-Г.Ш.).

Недостатъчната терминологична определеност води на места до известна терминологична неустойчивост на изказа и изложението. Като примери могат да се посочат следните пасаж:

Понятието „защитни мрежи“ на места се отъждествява с услугите (с.14 от дисертацията), а на друго – се свързва с моделите (с.17 от дисертацията).

На с. 17 от дисертацията - „Като обект на настоящото изследване ще се разглеждат най-общо системите и моделите (мрежите) за социална защита на населението като съвкупност от социално осигуряване, социално подпомагане и социално обезпечаване“ – тук в употреба се вкарва допълнително понятие „социално обезпечаване“, което също е останало неизяснено от автора („обезпечаване“ е русизъм, чийто български еквивалент е „осигуряване“).

На с. 27 от дисертацията има тавтология - „социалната защита в социалистическа България може да се разглежда като съвкупност от действия, най-общо насочени към приоритетното задоволяване на *обществено* (к.м.-Г.Ш.) значимите потребности на *социума* (социум = общество, т.е. – говори се за обществено значими потребности на обществото, б.м.-Г.Ш.).

При уточняване обхвата на СП като част от „социалната защита“ (с.24 от дисертацията) се посочва, че СП включва всички „контрибутивни плащания по осигуряване“, както и „всички палиативни действия“. В това терминологично изясняване не е обосновано защо контрибутивните плащания са свързани със СП, а то не е аргументирано, понеже не е дадено виждане за съдържанието на контрибутивните плащания (те по принцип са обвързани с плащането на осигурителни вноски).

На с.107-108 от дисертацията – като „начини за доставка на социални услуги“ се посочват: „контрибутивни (парични) плащания“- подразделени на еднократни и месечни помощи (към които авторът е отнесъл и пенсиите), както и „неконтрибутивна (материална) помощ - безплатни лекарства, ортопедични уреди, обувки, протези и др.“. Методологически неправилно, според мен, социалните услуги като икономическа форма за СП се смесват с неговите парични форми (помощите) и със СП в натурална форма (лекарства, уреди, протези и пр.); същевременно паричните помощи се разбират като „контрибутивни“, а помощите в натура са дадени като синоним на неконтрибутивните плащания, които по

принцип са универсални, не са обвързани с плащането на осигурителни вноски и по правило се финансират от общи данъчни приходи.

3. Целите на дисертацията (с.14) звучат като задачи и в този смисъл има известно припокриване с тях. Целта би могла да бъде „историческа систематизация и оценка на промените в българската ССЗ през периода 1944-1989 и извличане на уроци от нейното развитие“.
4. Относно периодизацията, в която се разполага изследването на ССЗ. Тук, според мен, са възможни поне два подхода: единият (ендогенен) - въз основа на ключови събития, засягащи структурни промени на самата ССЗ; вторият (екзогенен) - въз основа на външни събития/процеси, свързани напр. с развитието на държавната и политическата система или с икономическото развитие. Авторът е възприел преимуществено първия подход (с.17 от дисертацията), но и отчитайки важни промени, засягащи държавния модел и развитието на обществения строй през наблюдавания период. По мое мнение, възприетата в дисертацията периодизация се нуждае от уточняване съобразно историческите политически факти в това отношение:

Референдумът за монархия или за народна република се провежда на 8.9.1946 г., въз основа на който България е обявена за Народна Република. До тогава България *de jure* е монархия (напр. в НИМ има зала „Трето българско царство 1878-1946“) и - макар да действа ОФ правителство, всички основни решения и политики се контролират от Съюзническата контролна комисия (доминирана обаче от СССР и нейния представител ген. Бирюзов – заместник на маршал Толбухин в Комисията). От тази гл.т., т.нар. от автора „период на народна демокрация“ (т.1.2) трудно може да се отнесе към 1944-46 г. и „народната демокрация“ да е характеристика на целия период 1944-1948 г. Неслучайно т.1 на Втора глава правилно е озаглавена „Преходен или „период на трансформация“ (1944–1948 г.)“; с други думи, заглавието на подточка 1.2 не се вмести в заглавието на т.1.

През 1958 г. Седмият конгрес на БКП обявява „победата на социализма“ и се самопровъзгласява за „Конгрес на победилия социализъм“. От тази гл.т. названието на периода „Изграждане на социалната (социалистическа) държава (1949-1951), в т. 2 на втора глава поражда въпросителни.

Точка 3 на втора глава характеризира като „развито социалистическо общество“ (PCO) целия период от 50-те до края на 80-те години на ХХ в. Изграждането на PCO се поставя „като историческа задача“ на X конгрес на БКП (1971 г.), като след това – логично, не е обявявано изпълнението на тази задача. От тази гл.т. названието и на този период в дисертацията също не изглежда прецизно.

5. По всичко личи, че възприетата периодизация отчита мнения в публикации на други автори (коректно посочени напр. на с.17). Но – във връзка с това, впечатлението ми е, че като цяло в дисертацията липсва научният дебат: дисертантът почти не дава свои допълнителни аргументи към гледни точки, с

които е съгласен или пък - не влиза в спор с позиции, които не възприема. Бих отправил препоръка в това отношение към бъдещата му научна работа. Бих препоръчал също да се обърне внимание на разработки в областта на СО на автори като Йордан Христосков, Димитър Нинов, Нено Павлов, Людмила Векова.

6. В края на всяка глава липсват собствените обобщения, оценки и изводи от анализа на документи, който сам по себе си е много подробен, изчерпателен и по правило добре онагледен със схеми. Личната оценка и позиция на автора в хода на историческия анализ на институционалната рамка на ССЗ би следвало да бъде по- интензивна и видима. Напр. в Първа глава (с.32 и сл.) се представят „водещите принципи на социалното подпомагане“ - според мен, това са по-скоро форми на СП, но на тази основа могат да се направят изводи относно такива характеристики на подпомагането тогава като универсалност, временен характер, субсидиарност, допълваща роля и пр. Искам да подчертая, че авторът демонстрира своите възможности за формулиране на подобни изводи/оценки (напр. на с.35-36; с.94, с.139, с.144 от дисертацията); тези способности и подход, би следвало да се прилагат по-често и категорично и в следващите му изследвания.
7. Експлицитното систематизиране на изводи и оценки в отделните глави би позволило в заключението да се обобщят и дадат на по- високо научно ниво основните от тях. Сега заключителната част на дисертацията създава впечатление по-скоро за синтезирано преразказване на основни промени в ССЗ. При това, на места се забелязва противоречивост в твърденията: напр. оценката, че ССЗ „остава силно децентрализирана“, трудно се съчетава с твърденията, че „държавата осъществява цялостно покритие на всички ... плащания, престации и социални услуги, чрез включването им в държавно-бюджетната система на страната“ (с.170) и че в държавата се прилага „тоталитарна форма на управление“ (с.168).
8. На с.75 се заключава, че „започва да се върви не само към трансформиране на цялостния модел на съществуващата социално защитна система в България, но и преобразуването му *изцяло в осигурителен*“ (к.м. Г.Ш.). Това е противоречиво твърдение, което се прави ПРЕДИ аналитичния исторически преглед на промените в двете подсистеми на ССЗ, извършен в т.2.1 и 2.2. Никъде обаче в т.2.2 не се привеждат факти, които да сочат, че общественото подпомагане е било преустроено и базирано на осигурителни принципи - въвеждането на осигуровки в подпомагането би било политически оксиморон. Указът за общественото подпомагане (1951) одържавява съществуващата система за СП; той дефинитивно разпорежда, че подпомагането вече е „обществено“ – то се организира и ръководи от Министерството на здравеопазването, а се провежда от народните съвети, които ежегодно предвиждат за тази цел средства в своите бюджети“ (а те определено не формират приходи от осигурителни вноски...). Противоречивостта на цитираното твърдение от дисертацията се потвърждава

и от правилното заключение на автора, че „държавата се опитва да обхване в социално защитната си рамка не само осигуряващите се (правилното е „осигурявани“, тъй като тогава не е имало индивидуални вноски – б.м. Г.Ш.) работници, но вече и в по-широк смисъл цялото (работоспособно) население“.

9. В дисертацията има текстове, които показват, че е било необходимо внимателно финално изчитане на изложението и спазване на граматическите правила и пунктуация. Например: Подзаглавието „Теоретична постановка на изследването“ под „увода“ дублира „теоретичната постановка“, обособена като отделна част. В заключението има изречения, които е трудно да бъдат разбрани – като „защитната система на България в периода 1944–1989 г. ...осигурява задоволителни нива на социални потребности както на средно, така и на високо равнище“ (с.168). Пълният/непълният член е използван произволно.

В чисто количествено отношение може да изглежда, че моите коментари и бележки натежават над положителните ми оценки за качествата на дисертацията и нейните приноси. Тези коментари обаче са по-скоро мотивирани от желанието ми да подпомогна автора в търсенето на още по-голяма яснота, структурираност и аргументираност на бъдещите му научни търсения, към стимулиране на научната дискусия в разработките му и по-тясно свързване на резултатите от тях с актуалните потребности от оптимизиране на българската ССЗ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертацията представлява научно изследване на историческото развитие на сложен и чувствителен социален конструкт като ССЗ в България през 45-годишен период от най-новата ѝ история. Поставените в нея задачи като цяло са постигнати.

Докторантът познава литературата и основните научни достижения в своята област.

Убедително са демонстрирани способности за осъществяване на самостоятелни научни изследвания със собствени приноси, което ясно показва наличие на знания и умения, необходими за добиването на ОНС „доктор“.

Представени са публикации, изисквани за защитата.

На тази основа, предлагам на Александър Христов Христов да бъде присъдена образователната и научна степен “доктор” по професионално направление 3.4 „Социални дейности (история на социалната работа)“.

Подпис:

20.02.2020 г.

проф. д-р Георги Шопов